

AGNES AEMILIA VAN PALLANDT (1732-1805)

EEN FREULE MET AMBITIE

M. Monas

Agnes Aemilia van Pallandt bracht haar jeugd door op kasteel Keppel bij Doesburg. Veel ont-plooiingsmogelijkheden waren er niet in de achttiende eeuw voor een adellijke dochter: De opvoeding van meisjes bereidde hen voor op een leven op de achtergrond. De loopbaan van Agnes Aemilia van Pallandt laat zien dat er soms toch perspectieven waren voor een freule met capaciteiten. Ze moet in haar tijd een opmerkelijke vrouw zijn geweest. Ze brak niet met het familiesysteem, zoals Charlotte Sophie Bentinck en zocht evenmin haar toevlucht in een huwe-lijk, zoals Belle van Zuylen, maar zag kans zich binnen het bestaande kader te ontplooien.

De adellijke familie

In adellijke kringen hield men zich wat betreft de familieorde aan een systeem van regels, dat het voortbestaan van het geslacht en de continuïteit van het bezit moest garanderen. De oud-ste zoon erfde als familiehoofd de bezittingen en zorgde voor nageslacht. Jongere zonen bleven bij gebrek aan een havezathe en voldoende middelen vaak ongehuwd. Dochters die in het huwelijk traden, ontvingen een bruidsschat. Jongere zonen en ongehuwde dochters kregen een uitkoopsom uit het leengoed en een kindsdeel van het vrije goed. In de regel kregen de laatsten alleen de rente hiervan.¹ De bruidsschat van dochters kwam ten laste van het familievermogen. Wanneer er veel dochters waren, konden de middelen tekortschieten. Het gevolg was dat ook een groot aantal van hen ongehuwd bleef. Om te voorkomen dat ze volledig tot last van de familie zouden komen, werden in de oostelijke provincies, evenals in Westfalen, dochters al vroeg ingekocht in een stift. Wanneer ze ongehuwd bleven waren ze verzekerd van een inkomen in de vorm van een prebende. Hoewel voor alle leden van een adellijke familie gezorgd werd, was er geen sprake van gelijke kansen. Vooral voor een ongehuwde dochter waren er weinig mogelijkheden tot ontplooiing. Alleen wanneer ze als abdis aan het hoofd van een stift kwam te staan, kon ze uitgroeien tot een persoon van betekenis en aanzien.²

Het Stift Bedbur

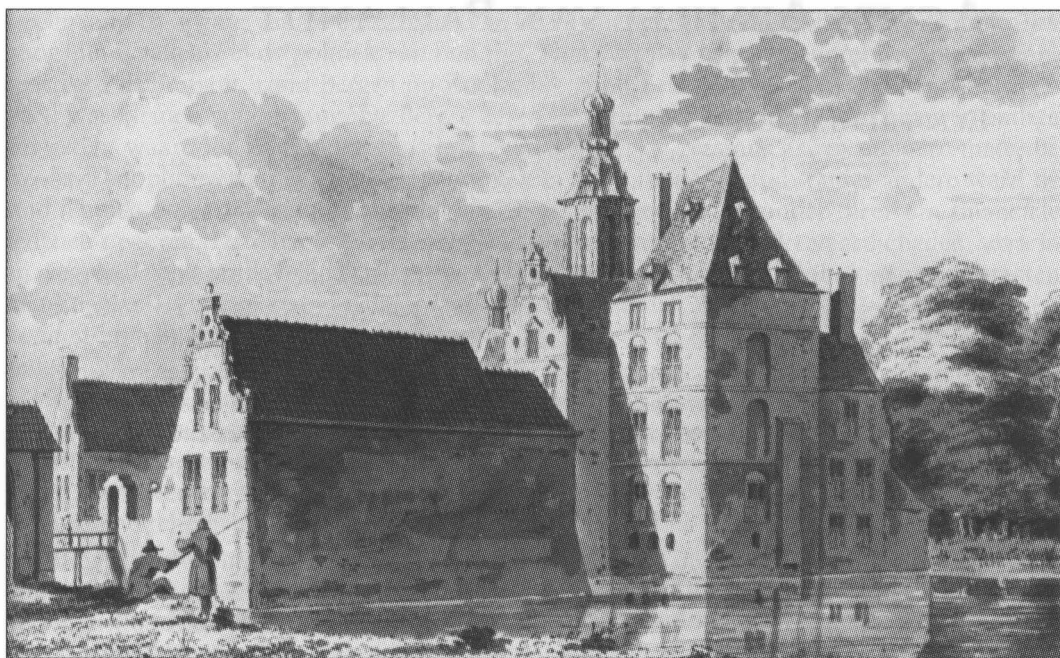
Agnes Aemilia van Pallandt werd stiftsjuffer in het stift Bedbur in Kleef, dat in die tijd onder de keurvorst van Brandenburg, later de koning van Pruisen, viel. In 1764 werden haar kwartieren opgezworen en sindsdien ontving ze een prebende. De geschiedenis van het stift gaat terug tot de twaalfde eeuw. Oorspronkelijk was het een mannenklooster in Bedburg bij Kleef. Later zijn er vrouwen bijgekomen. In 1272 wordt het voor het eerst vermeld als vrouwenklooster. De banden met de rooms-katholieke kerk zijn in het begin van de zestiende eeuw verbroken en vanaf die tijd was het een hoogadellijk vrijwereldlijk stift.³ De dames waren niet meer intern en legden geen enkele gelofte af. Als ze in het huwelijk traden, konden ze hun prebende verkopen.⁴ Het stift was in de achttiende eeuw eigenlijk alleen nog een fonds, bestaande uit land en bijbehorende rechten. Uit de opbrengst ontvingen de juffers of kanonikessen een uitkering. Er was alleen nog een huis in Kleef, waar de abdis woonde en waar de juffers jaarlijks bijeenkwamen om de rekening te controleren en de prebenden in ontvangst te nemen. De dames kwamen uit een kleine adellijke kring en waren veelal aan elkaar verwant. Het stift Bed-

1. Heinz Reif, *Westfälischer Adel, 1770-1860* (Göttingen, 1979) 90.

2. Ibidem, 118.

3. L.A.J.W. Sloet, *Het hoogadellijk vrijwereldlijk stift te Bedbur bij Kleef en zijne juffers* (Amsterdam, 1879) 92.

4. Rijksarchief in Gelderland (RAG), Archief Huis Keppel (AHK), inv. nr. 289.

Huis Keppel. Gewassen pentekening door Cornelis Pronk, 1730. (Particuliere Collectie)

bur was in belangrijke mate een aangelegenheid van de familie Van Pallandt.⁵

Het gezin Van Pallandt

Agnes Aemilia werd in 1732 op het kasteel Keppel bij Doesburg geboren. Ze was het eerste kind van Frederik Willem Floris van Pallandt, heer van Voorst, Keppel en Oosterveen, en Sophia Dorothea van Lintelo. Ze kreeg de namen van haar grootmoeder van vaderszijde. Een jaar later werd het gezin verblijd met de geboorte van een stamhouder, Adolph Werner Carel Willem. Door zijn huwelijk in 1731 met Sophia Dorothea van Lintelo verwierf de heer van Keppel ook Walfort en de Ehze. Hij was lid van de Zutphense ridderschap en bekleedde een aantal belangrijke ambten.

Het gezin telde dus twee kinderen. In het algemeen waren het geslacht van het kind en de plaats in de kinderrij bepalende factoren die tot een sterk verschillende waardering leidden. De stamhouder had van jongs af aan een bevoorrechte positie en kreeg vooral van de vader de meeste aandacht.⁶ Gezien de conflicten die zich later voordeden is het aannemelijk dat de opvoedingssituatie in het kleine gezin heeft geleid tot een sterke rivaliteit tussen de beide kinderen en een problematische verhouding tussen vader en dochter.

(Waarschijnlijk) Agnes Aemilia van Pallandt als kind door O. Ahreen, 1735. (Stichting Van Pallandt, kasteel Keppel, foto Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage)

5. RAG, AHK, inv. nr. 298.

6. Reif, *Westfälischer Adel*, 110.

Op weg naar zelfstandigheid

Agnes Aemilia heeft lang thuis gewoond, zeker tot na het overlijden van haar moeder in 1759 ten gevolge van pokken. Kort na haar moeder werd ook zij door de ziekte getroffen, maar ze herstelde. Vermoedelijk heeft ze in de periode 1759-1761 Keppel verlaten om zich in Doesburg te vestigen. Dat het vertrek niet vrijwillig is geweest blijkt uit een – helaas ongedateerde – (concept)verklaring⁷, waarin ze aan haar vader een aantal verlangens kenbaar maakte. Zij wilde een som gelds in de vorm van een rente uit haar moeders bruidsschat om zich zelfstandig te kunnen vestigen. Ook wenste ze vrijwaring van gechicaneer bij de inning. De rente zou moeten ingaan in de maand januari, nadat haar vader haar gedwongen had het ouderlijk huis te verlaten. Het restant van haar moeders bruidsschat zou voor haar moeten worden belegd. Daarnaast verlangde Agnes Aemilia van haar vader toestemming om zo nu en dan op Keppel en Walfort te verblijven, en de vrijheid zich te vestigen waar ze wilde. Ze zou blij zijn als haar vader en broer zouden beloven haar niet te benadelen met betrekking tot de ouderlijke nalatenschap. Uit de verklaring blijkt dat de verhouding tussen vader en dochter te wensen overliet en dat Agnes Aemilia ook twijfelde aan de bedoelingen van haar broer.

Dat wantrouwen bleek later gegrond in de kwestie rond de erfenis van de Ehze, die heeft geleid tot een proces tegen haar broer in 1770. Agnes Aemilia wilde namelijk beleend worden met een deel van de Ehze, afkomstig van de familie Van Lintelo. Ze beriep zich daarbij op het magescheid van haar grootouders van moederszijde, waarin werd bepaald dat het landgoed zou toevallen aan de vrouwe van Keppel of haar descendenten.⁸ Daar het om een zogenaamd spilleleen ging, meende Agnes Aemilia aanspraken te kunnen maken. Aangezien hier het Zutphens erfrecht van toepassing werd geacht, kreeg ze niet wat ze wilde, maar wel 18.000 gulden, zijnde een derde deel van de waarde, evenveel als haar moeders zuster Petronella Reinira van Heeckeren die ook aanspraak maakte op een deel van de Ehze.

De vrede hersteld

Na de beeïndiging van het conflict over de erfenis van de Ehze en zeker na het overlijden van hun vader moet de vrede tussen broer en zus zijn hersteld, want er ontstond een geregelde correspondentie tussen Agnes Aemilia en Adolph Werner, die inmiddels getrouwd was met Heilwich van Heeckeren⁹ en op Keppel woonde. Het zakelijke gedeelte van de brieven van Agnes Aemilia was vooral bestemd voor haar broer, de nieuwtjes voor haar schoonzuster. Ze vertelde over schandaaltjes, ontmoetingen, problemen met bedienden, informeerde naar het welbevinden van vrienden en bekenden en vertelde over de gezondheid van haarzelf en haar eigen kring. Ze ontmoette veel mensen in Doesburg en omgeving, zodat ze van een ieders handel en wandel op de hoogte was. Haar brieven geven de indruk dat ze een druk bezet leven leidde. Vaak eindigen ze met spijtbetuigingen dat ze geen tijd had haar neefjes en nichtjes te schrijven, van wie ze toch zulke aardige brieven ontving.

Hoe belangrijk de familie Van Pallandt voor Agnes Aemilia was, blijkt uit een boekje dat hoorde bij haar testament van 1781.¹⁰ Het bevat een ontwerp voor een na haar overlijden op te richten woongemeenschap voor ongehuwde dames uit riddermatige geslachten in de graafschap Zutphen, waarvoor ze de regels tot in de details vastlegde aan de hand van de statuten van Bedbur. Ze bestemde vier huizen in Doesburg voor deze woongemeenschap en ontwierp een plan om het geheel te financieren. De freules Van Pallandt zouden voorrang bij toelating moeten krijgen. Eerste opzichter zou Agnes Aemilia's broer worden, later moest hij worden opgevolgd door zijn oudste zoon. Haar nichtje en naamgenote zou de hoofdbewoonster worden. Het plan past in het familiesysteem. Van een bewust streven naar verandering was geen sprake. Wel wilde ze graag zelf de touwtjes in handen hebben. De plannen zijn echter nooit

7. RAG, AHK, inv. nr. 285.

8. RAG, AHK, inv. nr. 621.

9. RAG, AHK, inv. nr. 383. Brieven ingekomen bij A.W.C.W. van Pallandt van A.M. van Pallandt 1769-1805. Brieven van A.W.C.W. van Pallandt aan zijn zuster zijn niet bewaard gebleven.

10. RAG, AHK, inv. nr. 286.

gerealiseerd. Vermoedelijk heeft Agnes Aemilia zich later steeds meer met het stift Bedbur geïdentificeerd en waren de omstandigheden zozeer veranderd dat een instelling naar haar idee niet meer mogelijk was.

Zaken en financiën

Om de activiteiten van Agnes Aemilia op zakelijk gebied te kunnen begrijpen, moeten we eerst iets van haar financiële omstandigheden weten. Toen zij zich in Doesburg vestigde, heeft ze een financiële regeling met haar vader getroffen. Waarschijnlijk ging het om een uitkering ineens naast een periodiek uit te betalen rente. Ze moest immers een huis kopen en dat inrichten. De 18.000 gulden die ze van haar broer moest krijgen als haar aandeel in de Ehze heeft hij vermoedelijk niet ineens uitgekeerd, want al in de jaren zeventig vroeg ze hem in enige brieven om geld.

Al in het begin van 1769 tekenden de problemen tussen de beide kinderen over de erfenis van de Ehze zich af en moet de vader tot het besluit zijn gekomen dat hij zo spoedig mogelijk een testament moest maken. Hij schreef dat hij dat deed om disputen tussen zijn kinderen te voorkomen.¹¹ Zoals gebruikelijk werd de zoon bevoordeeld. Het magescheid dat de beide kinderen na zijn dood in 1779 opstelden, veranderde daar weinig aan.¹² Agnes Aemilia ontving enige effecten en van de rest van haar aandeel werd alleen de rente uitbetaald. Ze bleef dus van haar broer afhankelijk. Er is nog een aparte verklaring, waarin Adolph Werner verwees naar het magescheid en waarin hij toezegde haar van contanten te zullen voorzien bij tegenspoed of wanneer zij 'ene zeer voordelige acquisitie zou kunnen doen',¹³ mits hem daarom minstens een half jaar van tevoren verzocht was.

De freule Van Pallandt belegde haar geld in huizen die ze verhuurde, verstrekte hypotheeken en leningen, verpachtte grond en kocht en verkocht onroerende goederen.¹⁴ Naast de opbrengst van haar kapitaal en haar prebende ontving ze de uitkering van haar broer. Dat bedrag ontving ze niet in vaste termijnen, maar ze moest steeds om geld vragen wanneer ze het nodig had. Vaak putte ze zich uit in verontschuldiging dat ze hem alweer lastig moest vallen. Jaarlijks volgde een afrekening, die ze grondig controleerde en eventueel corrigeerde. De financiële afhankelijkheid van haar broer was de motor van hun correspondentie, want bijna al haar brieven beginnen met een verzoek om geld. Ook schakelde ze hem in bij haar financiële transacties door hem betalingen te laten doen van haar tegoed en geld voor haar te laten innen.

Naar het aantal rekeningen over door haar gevoerde processen te oordelen moet ze een tamelijk enerverend leven hebben geleid. Behalve over de Ehze waren er met verschillende burens processen over grensgeschillen en met onwillige huurders over het uitblijven van betalingen. Het totaal van de proceskosten in verband met de Ehze bedroeg ongeveer 5.897 gulden. Onenigheid met een buurman kwam haar op ruim 1.439 gulden te staan, afgezien van de voorzieningen die ze moest treffen en die volgens de uitspraak voor haar rekening kwamen.¹⁵

Aan het hoofd van het stift Bedbur in Kleef

Sinds 1764 was Agnes Aemilia juffer van het stift Bedbur en bezocht ze de jaarlijkse en buitengewone vergaderingen in Kleef. Ze moet bij die gelegenheden een goede indruk hebben gemaakt, want in 1788 droeg men haar in een buitengewone vergadering – vanwege haar grote economische en bouwkundige kennis – het toezicht op over de bouwkundige activiteiten op alle bezittingen van het stift.¹⁶ Dit was eigenlijk een taak van de abdis, maar die miste de benodigde kwaliteiten. Hoewel Agnes Aemilia dus een rol van betekenis speelde bij de gang van zaken op het stift, stond aan het hoofd formeel nog steeds een abdis; weliswaar één die niet zo

11. RAG, AHK, inv. nr. 242.

12. RAG, AHK, inv. nr. 244.

13. RAG, AHK, inv. nr. 285.

14. RAG, AHK, inv. nr. 287.

15. RAG, AHK, inv. nr. 288.

16. RAG, AHK, inv. nr. 296.

goed functioneerde, maar toch. Daarin kwam verandering toen deze in 1793 onverwachts een Fransman huwde en met stille trom vertrok. Op dat moment had er door de juffers een nieuwe abdis gekozen moeten worden, en wel van rooms-katholieke signatuur. Volgens de statuten moesten er van de vijftien juffers tien protestants en vijf katholiek zijn en volgde na twee protestantse abdisen steeds een katholieke.¹⁷ Helaas was er op dat moment geen katholieke juffer die voor de functie geschikt was. Men besloot daarom Agnes Aemilia – als senioresse – voorlopig met de leiding van het stift te belasten en met de benoeming van een abdis te wachten tot een geschikte kandidaat was gevonden. In financieel opzicht was dat gunstig voor haar, want vanaf het moment dat ze de abdis verving, kreeg ze de aan die functie verbonden dubbele prebende en toen ze zich in 1796 in het stiftshuis vestigde, werden bovendien de kosten van haar huishouding vergoed.¹⁸

Inmiddels was in Frankrijk de revolutie uitgebroken en hadden de Fransen de linker Rijn-oever bezet. De omstandigheden van het stift waren zo verslechterd dat niemand meer de leiding op zich durfde nemen. Zo bleef de toestand die in 1793 tijdelijk had geleken, bestaan. Tijdens de Franse bezetting bleek overigens het hebben van een abdis niet direct een voordeel. Het kostte de senioresse toch al moeite genoeg om de Fransen uit te leggen dat het stift geen religieuze instelling was en niet – zoals kerkelijke bezittingen – onteigend mocht worden.¹⁹ Na het aftreden van Agnes Aemilia in 1801 heeft men de functie van haar opvolgster administratrice-directrice genoemd.

Tot 1796 woonde Agnes Aemilia in Doesburg, waar ze zich het beste thuis voelde. Haar vestiging in Kleef vond plaats onder druk van de omstandigheden. De Fransen hadden ontdekt dat het stiftshuis leeg stond en hadden het als kazerne in gebruik genomen. Ze wilden het alleen ontruimen als het door het hoofd van de instelling werd bewoond. Zo werd ze min of meer gedwongen zich in Kleef te vestigen.²⁰

Als hoofd van het stift werd de senioresse bijgestaan door een syndicus (een rechtskundig adviseur) en een rentmeester, die de jaarlijkse rekening opmaakte. Aan de hand van de rekening werden de revenuen van de dames vastgesteld. Ook was er een houtvester, die voor het onderhoud van het stiftsbos zorgde. Agnes Aemilia volgde de bosbouw op de voet. Wanneer er hout nodig was voor onderhoud, trok ze met de timmerman het bos in. Een deel van de houtopbrengst werd verkocht. Het moet haar aan het hart zijn gegaan dat de Fransen het bos onteigenden en er naar behoefte in kaptten. Ze protesteerde en in haar aantekeningen schreef ze over het mishandelen van bomen.²¹

Vanaf het moment dat ze als senioresse de leiding van het stift overnam, groeide het prestige van Agnes Aemilia. Geregeld kreeg ze van juffers die verhinderd waren een vergadering te bezoeken, een volmacht. Vaders wendden zich tot haar als ze een dochter voor een prebende van Bedbur in aanmerking wilden laten komen. Ook Adolph Werner deed dat toen hij zijn dochters wilde aanmelden. Het spreekt vanzelf dat Agnes Aemilia als centrale figuur en aanspreekpunt in de gelegenheid was invloed uit te oefenen. Zij organiseerde ook de plechtigheden ter gelegenheid van de installatie van de juffers.

Het stift in de problemen

De Fransen brachten een enorme bureaucratie mee. Ook aan het stift werden allerlei eisen gesteld, waaraan het voordien nooit had hoeven te voldoen. Niet alleen de vrijheid van handelen werd ingeperkt, ook in financieel opzicht moest het stift menige veer laten. Er kwam inkwartiering, het stift moest bijdragen in de oorlogskosten, er kwamen problemen met het innen van pachten en de voorziening en verkoop van hout, er moest belasting betaald worden, er ontstonden schulden en het achterstallig onderhoud liep op. Tenslotte konden de prebenden

17.RAG, AHK, inv. nr. 289.

18.RAG, AHK, inv. nr. 290.

19.RAG, AHK, inv. nr. 291.

20.Ibidem.

21.RAG, AHK, inv. nr. 296.

niet meer uitbetaald worden en dat leidde tot klachten van de juffers en hun familie.²² Toen Kleef in 1798 werd ingelijfd bij Frankrijk, werden de kerkelijke bezittingen onteigend. Agnes Aemilia spande zich tot het uiterste in om het stift te behouden. Keer op keer wendde zij zich tot de overheid om aan te tonen dat het om een wereldlijke instelling ging. Ze schakelde hierbij wereldlijke en kerkelijke autoriteiten in en beriep zich op de rechten en privileges, zoals die in de oorkonden waren vastgelegd.²³ Hoewel ze erin slaagde het stift uit de handen van de Franse overheid te houden, bleef die de juffers als religieuzen aanduiden.

Dat de maatregelen van de Fransen stijging van de kosten tot gevolg hadden, begrepen de juffers en hun familie wel. Maar over de manier waarop de problemen moesten worden opgelost, liepen de meningen uiteen. Agnes Aemilia stelde voor een bekwaam en betrouwbaar persoon te benoemen om orde op zaken te stellen. In een brief van 20 juli 1799 gaf freule Sophia van Westerholt uiting aan haar ongenoegen over de toestand. Deze brief vormde de inleiding van een vertrouwenscrisis, die resulteerde in het aftreden van Agnes Aemilia als hoofd van het stift.²⁴ Freule Van Westerholt protesteerde tegen de hoge kosten van de huishouding en inkwartiering, die naar haar mening voor rekening van de senioresse moesten komen. Ze beschuldigde haar bovendien van het onrechtmatig innen van de dubbele prebende en maakte bezwaar tegen het beheer van het stift, speciaal tegen de hoge onderhoudskosten die het stift geruïneerd zouden hebben. Deze brief, waarover Agnes Aemilia aan haar broer schreef dat hij een oorlogsverklaring was, werd op 22 juli tijdens een vergadering voorgelezen. De beschuldiging van het onrechtmatig innen van de dubbele prebende heeft freule Van Westerholt moeten terugnemen, maar de eis dat de senioresse voortaan zelf de kosten van haar huishouding zou moeten betalen, bleef gehandhaafd.

Na de bewuste vergadering brak een periode van onrust aan. Er werd gestookt door freule Van Westerholt. De andere freules – die soms nog erg jong waren en geen idee hadden van wat er zich precies afspeelde – werden bewerkt. Na verloop van tijd kwam Agnes Aemilia volkomen alleen te staan. Ook haar nichtjes – de dochters van Adolph Werner – keurden haar beleid af. Uit de brieven aan haar broer blijkt niet alleen dat hun houding haar gegriefd heeft, maar ook dat ze vreesde dat de hele familie haar zou laten vallen. Toen haar neef eens niet op de afgesproken tijd verscheen schreef ze: 'Hij geeft vast de voorkeur aan de jongelui in plaats van aan mij, die de familie onteert door kapitaalvernietiging en wanbeleid.'²⁵ Dezelfde brief laat zien dat ze haar positie als onhoudbaar zag: 'Vanmorgen is ter sprake gekomen dat ik van mijn functie zal worden ontheven. Ik zou ze vast erg in verlegenheid brengen als ik naar de reden vroeg, maar ik trek me liever terug op een bescheiden kamer met pension bij een of andere burger, dan zo behandeld te worden als men nu doet. Men fluistert als men naar me kijkt'.

Haar broer probeerde zich buiten het conflict te houden en voerde zijn slechte gezondheid als excuus aan. Dat moet haar hebben geërgerd, want kort voor haar aftreden schreef ze: 'Ik begrijp heel goed, mijn lieve broer, dat uw gezondheid het niet toelaat u in te laten met een ruzie als de onze. Daarom hebt u zich er nooit in gemengd en weet u er dan ook niets van. Daarvoor moet men een betere gezondheid hebben dan de uwe.'²⁶

De syndicus Sehte probeerde de dames over te halen het stift op te geven. Agnes Aemilia's nichtje en naamgenote probeerde stemmen te werven voor zijn voorstel. Bemoedigen van J.W.A. van Spaen van Hardenstein, een goede bekende van het stift, voorkwam dat de dames het capitulatievoorstel tekenden. Van Spaen werd door hen als vertrouwenspersoon gekozen en belegde op hun verzoek op 1 augustus 1801 een vergadering, waarin een elftal besluiten werd genomen om het bestuur van het stift te regelen.²⁷ Het belangrijkste was dat Agnes Aemilia zou terugtreden 'wegens leeftijd en het gebrek aan informatie van de syndicus'. Ze zou worden opgevolgd door een administratrice. Alle zaken tussen betrokkenen moesten worden gere-

22. Ibidem.

23. RAG, AHK, inv. nr. 295.

24. RAG, AHK, inv. nr. 290.

25. RAG, AHK, inv. nr. 383, A.A. van Pallandt aan A.W.C.W. van Pallandt, 26 juli 1801.

26. Idem, 23 juni 1801.

27. RAG, AHK, inv. nr. 290.

geld door tussenkomst van Van Spaen. Adolph Werner ontving een kopie van het verslag. Agnes Aemilia probeerde het voorstel voor de bevoegdheden van de nieuwe administratrice tot in details naar haar inzicht aan te passen. Op de capitulaire vergadering van 1 september 1801, die door de senioresse wegens ziekte niet werd bijgewoond, werd freule Clementine van Keverberg tot administratrice-directrice gekozen.²⁸ Daarmee was de rol van Agnes Aemilia als hoofd van het stift uitgespeeld. De zaken van Bedbur bleven haar echter nog lang bezighouden.

De freule Van Pallandt uitgerangeerd te Doesburg

Uit de brieven naar Keppel blijkt wat de onttroning voor de freule Van Pallandt betekende. Ze verloor niet alleen haar positie in het stift, ook de verhouding met haar familie kwam onder druk te staan. Nog voor haar officiële aftreden uitte ze haar gevoelens van onzekerheid: 'Ik verwijt u geenszins, lieve broer, de bejegening van mij door mijn nichtjes, aangezien ik ervan overtuigd ben dat u die niet goedkeurt en geen enkel redelijk mens zou dat doen.'²⁹

Enige maanden na haar aftreden keerde Agnes Aemilia terug naar Doesburg. Ze bleef echter volkomen op de hoogte van de gang van zaken bij het stift en probeerde zelfs schriftelijk de besluitvorming van de vergadering te beïnvloeden. Deze legde haar aanwijzingen naast zich neer. De brieven aan haar broer getuigen van kritiek op het beheer en gevoelens van rancune ten aanzien van haar opvolgster en Sehte. De kritiek zal in ieder geval ten dele terecht geweest zijn, want korte tijd na haar aftreden was het stift failliet en een jaar later werd het opgeheven. Ze was ervan overtuigd dat men in 1801 een verkeerde beslissing had genomen door haar de leiding van het stift te ontnemen en meende dat door het opgeven van een paar kleine voordeeltjes een beslaglegging voorkomen had kunnen worden.

Het vertrek van Agnes Aemilia uit het stiftshuis was aanleiding tot grote consternatie. Op de avond van haar vertrek verscheen de ontvanger, vergezeld van een advocaat en een bode. 'Ze hebben het hele huis doorzocht en alles opgeschreven.'³⁰ Het bezoek van de ontvanger was de inleiding tot de beslaglegging op de inboedel. Later bleken de meubels grotendeels voor de prijs van brandhout te zijn verkocht. De senioresse had, toen ze zich in 1796 op het stift installeerde, haar eigen meubels meegenomen en was vast van plan die weer mee naar Doesburg te nemen. Mogelijk hadden Sehte en de freule Van Keverberg de bedoeling ook beslag te laten leggen op die meubels. De opbrengst van de openbare verkoping moest dienen om de schulden van het stift af te betalen. Agnes Aemilia liet haar meubels tijdig weghalen. Ze stonden echter wel op de lijst van de ontvanger. Het gevolg was dat de nieuwe administratrice gearresteerd werd wegens fraude en deze op haar beurt de senioresse van diefstal beschuldigde. Dat ging Agnes Aemilia te ver en ze waarschuwde Van Spaen dat als haar reputatie zou worden aangetast, ze zich 'van al haar wapenen zou bedienen.'³¹ Aan haar broer schreef ze dat Van Spaen zich gehaast had haar per brief gerust te stellen en te vertellen hoe zeer het hem speet dat zij, die zich altijd belangeloos had ingezet voor de zaak van het stift en al verscheidene lichte beroertes had gehad, zich wegens haar slechte gezondheid niet meer kon vermoeien en strijden tegen zwartmakerij. De verhouding met haar neven en oudste nichtje – dat allang getrouwd was – bleef goed, maar met de andere nichtjes, die haar in de strijd om het stift waren afgevalen, kwam het nooit meer in orde. Ze komen ook niet meer voor in haar laatste testament.

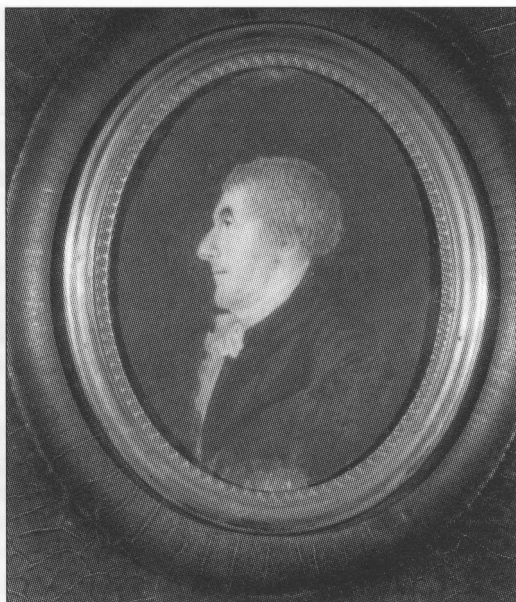
Door de opheffing van het stift viel een deel van haar inkomsten weg en zag ze zich genoodzaakt te zoeken naar middelen ter compensatie. Ze eiste bij haar broer 5.000 van de 20.000 gulden op, die ze hem had gelaten van haar ouderlijk erfdeel en waarover hij slechts 3 procent rente betaalde. Ze dacht het geld tegen 12 procent te kunnen uitzetten. Adolph Werner moet afwijzend gereageerd hebben, want ze schreef hem: 'Men is dus overgeleverd aan het despo-

28.Ibidem.

29.RAG, AHK, inv. nr. 383, A.A. van Pallandt aan A.W.C.W. van Pallandt, 18 aug. 1801.

30.Idem, 3 nov. 1801.

31.Idem, 10 febr. 1802.

Adolph Werner Carel Willem van Pallandt op een tweetal miniaturen. Het linker is van de hand van zijn dochter Amelie Sophie Auguste Adolphine van Pallandt, nichtje en petekind van Agnes Aemilia. (Stichting Van Pallandt, kasteel Keppel, foto Iconografisch Bureau, 's-Gravenhage)

tisme van degene aan wie men zijn geld toevertrouwt.³² Ook over zijn houding in het conflict met de nichtjes kreeg hij een terechtwijzing, want – zo schreef ze – ze wist nu uit zijn eigen brieven dat hij de handelwijze van zijn dochters had goedgekeurd. Hij had haar zelfs in het voorjaar geschreven dat hij erg blij was dat de zaken zo gelopen waren. Ze moet woedend geweest zijn. Hoe kon haar broer bezwaren maken tegen die 5.000 gulden voor zijn enige zuster en tegelijkertijd ongevoelig zijn voor de enorme financiële schade die het stift had geleden. Toen ze stoom had afgeblazen kon ze de brief op normale toon voortzetten. Er volgen nog wat mededelingen over het doen en laten van de heer Van Spaen en ‘adieu lieve broer, hartelijke groeten’...

Behalve de problemen rond het stift waren haar gezondheid, verzoeken om geld en het afdoen van haar zaken in en om Doesburg onderwerpen die steeds in haar brieven terugkwamen. Eind 1803 moet haar gezondheidstoestand danig verslechterd zijn, want voor het schrijven van een brief op 12 oktober had ze hulp nodig. Ze moest ook geld innen, maar was niet in staat er zelf op af te gaan.

Terug naar Kleef

Agnes Aemilia was liever in Doesburg blijven wonen. Het bleek echter dat religieuzen die voor hun levensonderhoud afhankelijk waren geweest van een op last van de Franse overheid opgeheven instelling, in aanmerking kwamen voor een staatspensioen. Daarvoor moest men wel in de Franse Republiek – vanaf 1804 Keizerrijk – woonachtig zijn. Hoewel ze nooit als een religieuze beschouwd had willen worden, vestigde ze zich – met het oog op een pensioen – opnieuw in Kleef, waar ze met ingang van Pasen 1803 kamers huurde voor zichzelf, haar bediende en haar kamenier.³³ Ze kreeg in 1804 inderdaad een Frans staatspensioen en deed ook moeite een pensioen te krijgen voor enkele andere juffers die nog vertrouwen in haar hadden. Echter niet voor haar nichtjes, die trouwens niet in de Franse Republiek woonden. Omdat

32. Idem, 3 nov. 1801.

33. RAG, AHK, inv. nr. 297.

Kleef voorheen bij Pruisen hoorde deed hun vader nog tot 1807 (vergeefse) pogingen om van de Pruisische koning een schadeloosstelling voor zijn dochters te krijgen. Later bleek dat dames die niet meer op Frans grondgebied woonden toch hun pensioen konden innen via een gemachtigde. Agnes Aemilia bracht haar broer van deze mogelijkheid op de hoogte. Wegens haar slechte gezondheid wilde ze zich niet belasten met alles wat voor de aanvraag vereist was. Het lijkt aannemelijk dat ook haar nichtjes het pensioen ontvangen hebben. Het is echter voor hun vader geen reden geweest om af te zien van een schadeloosstelling uit Berlijn.

Met het overmaken van de uitkering uit haar erfenis waren steeds problemen. De transactie moest via een contactpersoon lopen, want Agnes Aemilia was zelf niet in staat uit te gaan om het geld ergens op te halen. Ook betaalde Adolph Werner vaak pas nadat ze hem er herhaaldelijk om verzocht had: 'Hoe komt het lieve broer, dat u me in verlegenheid laat zitten? Ik heb u drie maal bericht over de onvermijdelijke behoefte aan geld die ik heb.'³⁴ Agnes Aemilia zat op dat moment niet alleen zonder geld, maar had zich voor het eerst in haar leven in de schulden moeten steken en ze had een achterstand in de loonbetaling aan haar bedienden. Een halve maand later schreef ze: 'Ik heb de gelden goed ontvangen, lieve broer. Ik ben u zeer erkentelijk voor de promptheid waarmee u me uit de problemen geholpen hebt.'³⁵ Ze moet zich zeer wel bewust zijn geweest van haar afhankelijke positie.

Doordat ze niet meer in de Bataafse Republiek woonde en haar gezondheid achteruitging werd het voor Agnes Aemilia steeds moeilijker haar zaken in Doesburg te regelen. Ze was daarvoor afhankelijk van de diensten van anderen, zoals haar broer en haar bediende. Het was echter voor haar geen reden om de zaken op hun beloop te laten. Ook haar ondernemingsgeest had haar nog niet verlaten. Voor een huis in Angerlo zag ze wegens de ligging allerlei mogelijkheden. Wilden de bewoners een winkel, dan was er een kamer die daarvoor kon dienen. Als de man een vak wilde uitoefenen, dan kon dat ook. Er waren mogelijkheden voor de vrouw om les te geven in breien en naaien en ook voor het wassen en plooiën van mutsen. Van vrouwen uit Doesburg wist ze dat er tussen de drie en vier gulden per week mee te verdienen was en dat ze dat goed betaald vonden. Met de verdiensten zouden de bewoners een koffiehuis kunnen oprichten voor mensen die in de nijverheid werkten. Zo zouden ze mogelijkheden vinden om zich te verrijken.³⁶

Voor al de kwestie van het staatsburgerschap bezorgde Agnes Aemilia hoofdbrekens. In de Bataafse Republiek werd ze als vreemdeling beschouwd en moest ze de haar opgelegde buitengewone belasting betalen. Dat was niet alleen een financiële tegenvaller, maar in haar ogen ook onrechtvaardig. De freule vond dat ze zou moeten vallen onder het hoofd 'Duplex Domicilianum'. De magistraat van Doesburg, waartoe ook haar broer behoorde, ging daar niet mee akkoord en stelde haar goederen binnen Doesburg onder sekwestratie. Ze vroeg Adolph Werner zijn invloed aan te wenden om haar van die 'onrechtvaardige betaling' geheel of gedeeltelijk vrij te stellen. 'Daar de leden van de huidige commissie allen tot uw dikste vrienden behoren, twijfel ik er niet aan dat u tot doorhaling zou kunnen komen.'³⁷ Uit de correspondentie blijkt dat hij vrijstelling van betaling voor haar heeft weten te krijgen van de aanslag die ze op 12 november 1804 had moeten betalen en waartoe haar de middelen op dat moment ontbraken. De zaak was daarmee echter niet afgedaan en sleepte zich voort tot haar overlijden in 1805.

Haar ziekte en dood

Vanaf 1796, toen Agnes Aemilia zich in Kleef vestigde om de strijd aan te binden met de Franse bezetters, namen in haar brieven naar Keppel de klachten over haar gezondheid toe. Ze had last van benauwdheden en pijn in de borst. Ook klaagde ze over pijn in haar handen en benen en gebrek aan eetlust. Uit een eerder aangehaalde brief van 10 februari 1801 blijkt dat ze ver-

34. RAG, AHK, inv. nr. 383, A.A. van Pallandt aan A.W.C.W. van Pallandt, 13 april 1804.

35. Idem, 1 mei 1804.

36. Idem, 14 jan. 1805.

37. Idem, 15 nov. 1804.

schillende lichte beroertes had. Steeds vaker moest ze hulp vragen bij het schrijven van een brief. In januari 1805 liet ze op zondag de dokter komen wegens zeer ernstige benauwdheid en pijn op de borst, die haar niet alleen verhinderde te spreken, maar ook de adem benam. Volgens haar arts zouden haar longen – als ze nog langer had gewacht – spoedig totaal verstopt zijn geweest. In april schreef ze aan haar broer dat ze door zó'n hevige aanval was getroffen, dat haar bezoek de vlucht had genomen.

Hoewel haar gezondheid steeds verder achteruit ging, zag Agnes Aemilia nog kans allerlei zaken te regelen. Ze probeerde een keukenbediende te vinden voor haar neef, bemoeide zich met het transport van meubels voor haar broer en regelde haar financiën te Doesburg. Graag zou ze aanwezig zijn geweest bij de bruiloft van haar neef Jean – de jongste zoon van haar broer – in juni 1805, maar ze kon geen drie passen lopen zonder buiten adem te raken. Toch hoopte ze nog tegen eind juni of begin juli naar Doesburg te komen. Ondertussen werd de freule geplaagd door geldzorgen. Ze moest betalingen doen en had weer geen geld van haar broer ontvangen. Ze schreef dat ze niet kon uitgaan omdat haar benen en voeten gezwollen waren en ze last had van ademnood. Haar benen werden 's morgens en 's avonds afgewassen met jenever en vervolgens in natte doeken gewikkeld. Ze had haar knecht naar Doesburg willen sturen om zaken voor haar te regelen, maar daartegen had haar arts bezwaar gemaakt, omdat men hem 's nachts nodig zou kunnen hebben om hulp te halen. Langzamerhand verloor Agnes Aemilia de hoop ooit nog naar Doesburg te kunnen gaan.³⁸

Ondanks alles was de freule Van Pallandt nog heel goed in staat fouten in de berekeningen van haar broer te ontdekken: 'Ik heb mijn neef laten zien dat u abuis was met de lijfrente. Hij heeft het gecorrigeerd en een nieuw stuk uitgeschreven.'³⁹ Ook de afhandeling van de administratie van het stift hield haar nog bezig. Sehte en de ontvanger van de belastingen zouden er veel voordeel van hebben gehad en het speet haar dat ze niet meer de kracht en de mogelijkheden had om de administratie na te gaan. In haar laatste brief schreef ze: 'En ze weten de zaak te traineren tot aan mijn dood, die niet meer ver weg lijkt. De waterzucht neemt zienderogen toe.'⁴⁰

De laatste weken van haar leven lag ze in haar kamer bij de weduwe Notler aan de Haagsche straat te Kleef. In haar testament van 1801 had ze haar broer benoemd tot universeel erfgenaam en bij diens vooroverlijden zijn oudste zoon. Daarnaast kende zij enkele legaten toe.⁴¹ Dat ze allang beseftte ongeneselijk ziek te zijn zonder te weten wat haar mankeerde, blijkt uit een nadere bepaling in haar testament: 'Verder begere ik dat mijn lijk niet zal begraven worden dan na dat het zelve zal zijn geopend geweest'. Agnes Aemilia regelde ook de begrafenis en maakte een begroting van de kosten. Ze wilde in Keppel begraven worden. Ook bepaalde ze wie haar lijk moest ontkleden, wie de kist moest maken en wie het overlijden moest aanzeggen. Niets werd aan het toeval overgelaten.

Uit de correspondentie blijkt dat de omgeving van Agnes Aemilia wachtte op haar dood. Haar bediende vroeg en kreeg al voor haar overlijden een voorschot op zijn legaat en Adolph Werner belastte zijn oudste zoon met de zaken betreffende het aanstaande overlijden van zijn zuster. Deze nam poolshoogte in Kleef, maar wachtte het einde niet af. Op 1 september 1805 is ze overleden met alleen haar bedienden om zich heen. De executeurs-testamentair berichtten dit de volgende dag per expresse aan haar broer, waarbij ze tevens hun medeleven betuigden. Ze vermeldden: 'dat het God behaagd heeft gisteren achternamiddag tusschen 4 en half 5 uren Uw H.W.G. zuster Freule Agnes Amalia Baronesse van Pallandt dit tijdelijk leven te doen afleggen. Haar ziekte was: water in de borst. En zo dodelijke benauwdheden en grote smarten zij op het krankbed heeft moeten uitstaan, zoo zacht was het sterven.'⁴²

Van Spaen was er nog eerder bij. Op de dag van het overlijden van de freule feliciteerde hij

38. Idem, 17 juni 1805.

39. Idem, 9 juli 1805.

40. Idem, 5 aug. 1805.

41. RAG, AHK, inv. nr. 286.

42. Ibidem.

baron Van Pallandt met de keuze van executeur Merttens: 'Dat is een zeer eerzaam man.'⁴³ Verder bood hij zijn diensten aan. In de brief staat geen woord van deelneming; de overledene wordt er zelfs niet in genoemd.

In de correspondentie naar aanleiding van het overlijden van de freule Van Pallandt komen slechts financiële zaken en nooit haar persoon, ziekte of omstandigheden aan de orde. Het is alsof ze alleen financiële betekenis had. Overeenkomstig haar wens is na haar dood sectie verricht op haar lichaam, naar aanleiding waarvan een visum repertum is gemaakt. Tenslotte is ze te Keppel begraven.

Conclusie

Agnes Aemilia van Pallandt moet in haar tijd een bijzondere vrouw zijn geweest. Haar opvoeding heeft niet geleid tot de volgzzaamheid en plooibaarheid die van een adellijke dochter werden verwacht. In plaats daarvan ontwikkelde ze eigenschappen als strijdbaarheid en onafhankelijkheid van geest. Daardoor en door haar intelligentie was ze voor haar vader, broer en anderen met wie ze in aanvaring kwam, een geduchte tegenstander.

In haar privéleven hield ze zo veel mogelijk zelf de touwtjes in handen. Hoewel aan haar loyaliteit tegenover de familie niet getwijfeld kan worden, blijkt uit de correspondentie met Adolph Werner haar ambivalentie. Ze moet het familiesysteem hebben geaccepteerd en wist het nu en dan tot haar voordeel aan te wenden door haar broer in te schakelen bij het afhandelen van haar zakelijke ondernemingen.

Als senioresse van het stift Bedbur deed ze op het gebied van familiebelangen niet voor haar broer onder. Toen het niet lukte het stift te handhaven en zij bovendien daarvan de schuld kreeg, verloor ze haar machtspositie en stortte haar wereld in. Opvallend is dat de achteruitgang van haar gezondheid parallel loopt met het debâcle van het stift. Een oorzakelijk verband lijkt niet waarschijnlijk, maar bevorderlijk voor haar gezondheid zal de kwestie niet geweest zijn.

43. Ibidem.